

આગામી પેઢીના અધ્યયન અને અધ્યાપન અભિગમો

પ્રો. કેતુલભાઈ કે. પરમાર

અધ્યાપક સહાયક, સરદાર પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, બાકરોલ

Mo. 9712340719 Email – ket ul ket ul 2@gmail.com

વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની હરણફાળને લીધે શિક્ષણક્ષેત્રે શિક્ષણ પ્રણાલીમાં, અભ્યાસક્રમમાં, શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં, શિક્ષણના ઉદ્દેશો અને શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં પણ પરિવર્તન આવ્યા છે. શિક્ષણની વર્તમાન પરિસ્થિતિનું ચિંતન કરી શિક્ષણનું ભાવિ આયોજન કરવું તે શિક્ષણ વ્યવસ્થા. આવનાર શિક્ષણનાં લક્ષ્યાંકો એનો ઘાટ, એની કાર્યપદ્ધતિઓનું સ્વરૂપ આપું હશે. એ ચાર લક્ષ્યાંકો તરફ દોરી જતું શિક્ષણ હશે. Learning to Be, Learning to Do, Learning to Learn, Learning to Live. તેની સાથે સાથે આભાસી વર્ગખંડો, ઈ-લર્નિંગ, સ્માર્ટકલાસરૂમ, કમ્પ્યુટર તકનીકનો વધુ ઉપયોગ, વિદેશી શિક્ષણમાં વધારો .વિદ્યાર્થીઓના કૌશલ્યો અને આવડત પર ભાર, દૂરવર્તી શિક્ષણમાં વધારો વગેરેનો વ્યાપક પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. આમ, આવનાર પેઢીની શિક્ષણ વ્યવસ્થા સામાજિક અને આર્થિક નવનિર્માણના સાધન તરીકે એક અગત્યનું પરિબળ બની રહેશે. શિક્ષણનું અનુઆધુનિકરણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને શૈક્ષણિક ટેકનોલોજીસ્ટોના દ્રષ્ટિકોણ, પરિવર્તન, શિક્ષણમાં અદ્યતન ટેકનોલોજીનો વિનિયોગ, સમાજોપયોગી અને જીવનલક્ષી અભ્યાસક્રમો શિક્ષણને અને આર્થિક સામાજિક સાધન તરીકે ઉપસાવી શકશે.

આગામી પેઢીની શિક્ષણ વ્યવસ્થા

પરિવર્તન એ સૃષ્ટિનો શાશ્વત નિયમ છે. પરિવર્તનથી નાવીન્ય આવે છે. સૃષ્ટિમાં ચારેકોર પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. કાલિદાસે કહ્યું છે તેમ ક્ષણે ક્ષણે યત્નવાતામુપૈત્તિ તદેવ રૂપં રમણીયતાયા: **AAA** જે ક્ષણે ક્ષણે નાવીન્ય ધારણ કરે છે તેનાથી જ સાચું સૌંદર્ય પ્રગટ થાય છે. આજે સમાજમાં અને સમાજની સંસ્થાઓમાં પરિવર્તનો આવતાં રહ્યા છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની હરણફાળને લીધે શિક્ષણક્ષેત્રે શિક્ષણ પ્રણાલીમાં, અભ્યાસક્રમમાં, શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં, શિક્ષણના ઉદ્દેશો અને શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં પણ પરિવર્તન આવ્યા છે.

આપણે વિજ્ઞાનની વીસમી સદી વટાવીને માહિતીયુગની ૨૧મી સદીમાં જીવી રહ્યા છીએ. ત્યારે શિક્ષણ સાથે નિસબત ધરાવતી બાબતો એટલી ઝડપી બની છે કે તેને પહોંચી વળવી અશક્ય છે. જ્ઞાનનો મહાવિસ્ફોટ સર્જાઈ રહ્યો છે.

એલિવન ટોફલરે પોતાના ત્રીજા પુસ્તક ‘પાવરશિફ્ટ’ માં ‘ત્રણ-એમ’ ની થીયરી આપી છે. જેમાં મસલ્સ પાવર, મની પાવર અને માર્કેટ પાવરની વાત કરી છે.

શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને શૈક્ષણિક ટેકનોલોજીસ્ટોએ આવનાર પેઢીના માહિતીયુગમાં શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આવનારાં પડકારરૂપ પરિવર્તનોની આગાહી કરી છે. વિશ્વની સમગ્ર માનવજાતના અસ્તિત્વ અને કલ્યાણ માટે પ્રતિબદ્ધ એવા વિશ્વનાગરિક તૈયાર કરવા માટે આપણે શિક્ષણ પ્રથામાં આમૂલ પરિવર્તનો આણવા પ્રજ્ઞાનં બ્રહ્મ (બ્રહ્મને હું જાણું છું) અને યત્ર વિશ્વમ્ ભવત્યેકનીડમ્ (આખું વિશ્વ જ્યાં ભેગું થાય છે)ની કલ્પનાને સાકાર કરવા માટે આપણે શિક્ષણની આવૃત્તિ કાલનું નિર્માણ કરવું પડશે.

શિક્ષણ એટલે શું?

શાબ્દિક અર્થ

અંગ્રેજીમાં શિક્ષણ માટે Education શબ્દ વપરાય છે. આ શબ્દ લેટિન ભાષાના ત્રણ શબ્દોને આધારે ઉત્પન્ન થયો છે, એવું માનવામાં આવે છે.

(૧) Educare:- એનો અર્થ to educate, to bring up, to raise. એટલે કે કેળવણી આપવી, સંવર્ધન કરવું અને ઉગાડવું કે ઉછેરવું.

(૨) Educere:- એનો અર્થ to bring forth, to lead out. એટલે કે વિકસિત કરવું કે બહાર લાવવું.

(૩) Educatum:- એનો અર્થ Act of teaching or training. Act of teaching or training. એટલે કે અધ્યાપન કરવું અથવા તાલીમ આપવી.

શિક્ષણએ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. સંસ્કૃતમાં ‘શિક્ષ’ એટલે શીખવું-ભણવું એવો અર્થ થાય છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણી કોશમાં કેળવણીનો અર્થ છે કેળવવું તે ખિલવણી અને શિક્ષણ, વ્યવસ્થિત ઉછેર.

શિક્ષણનો અર્થ

“સ્વસ્થ શરીરમાં સ્વસ્થ મનનું નિર્માણ એટલે કેળવણી. સાચી કેળવણી સત્યમ, શિવમ, અને સુંદરમ પ્રતિગતિ કરવા પ્રેરે છે.”

“શિક્ષણ માનવના નિહિત દૈવીપૂર્ણતાની અભિવ્યક્તિ છે.”

શિક્ષણ વ્યવસ્થા

ભારત એક મહાન દેશ છે. તેની પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ અને આગવી ઓળખ છે. ભારતની શિક્ષણ વ્યવસ્થાએ વેદકાલીન થી ચાલતી આવી છે. પરંતુ સમયાનુસાર શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં સુધારા આવતા ગયા છે. ભારતમાં હાલની જે શિક્ષણ વ્યવસ્થા છે તે અમુક વર્ષો બાદ શિક્ષણ વ્યવસ્થા અલગ જ હશે.

શિક્ષણ વ્યવસ્થા એટલે.....

- શિક્ષણની વર્તમાન પરિસ્થિતિનું ચિંતન કરી શિક્ષણનું ભાવિ આયોજન કરવું તે.

- શિક્ષણના પ્રવર્તમાન માળખામાં સુધારણા લાવવાની પ્રક્રિયા.
- જ્ઞાનના પ્રચંડ વિસ્ફોટને લીધે શિક્ષણમાં આગામી વર્ષોમાં લાવી શકાય તેવાં પરિવર્તનો વિશે વિચારવું. વિવિધ વિદ્યાશાખાઓમાં જ્ઞાનનું પ્રસારણ કરવું. તે માટેના પ્રબંધ અંગે વિચારવું.
- પ્રૌદ્યોગિકીની હરણફાળને લીધે સમાજમાં આવતાં પરિવર્તનો સાથે શિક્ષણ પર થતી પ્રૌદ્યોગિકીની અસરોને લીધે શિક્ષણમાં લાવી શકાય તેવાં પરિવર્તનો વિશે આગાહી કરવી. પ્રૌદ્યોગિકીને લીધે શિક્ષણના અભ્યાસક્રમો, પદ્ધતિઓ, શિક્ષણના સ્વરૂપમાં આવતાં પરિવર્તનો વિશે વિચારવું.

આવનાર પેઢીનું શિક્ષણ

લક્ષ્યાંકો અને સ્વરૂપ

આવનાર શિક્ષણનાં લક્ષ્યાંકો એનો ઘાટ, એની કાર્યપદ્ધતિઓનું સ્વરૂપ આવું હશે.

- એ ચાર લક્ષ્યાંકો તરફ દોરી જતું શિક્ષણ હશે.
 - (a) Learning to Be
 - (b) Learning to Do
 - (c) Learning to Learn
 - (d) Learning to Live
- અને એક પ્રબળ માધ્યમ અને હાર્દ હશે, વિજ્ઞાન, ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી અને ગુણવત્તાયુક્ત નીપજ.
- એ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ સાહસિક અભિગમ અને વિચારશક્તિ પર ભાર મુકશે.
- એમાં વિદ્યાર્થીમાં રહેલા કૌશલ્યો અને આવડતને મોકો મળશે.
- શાળા-મહાશાળાઓ અને તેનાં વર્ગખંડો આજીવન અધ્યયનનાં કેન્દ્રો બનશે.
- શિક્ષક માહિતી વિતરકને બદલે કોચ, માર્ગદર્શક અને શીખવવાની સુવિધા કરી આપનાર પ્રબંધક બનશે.
- અર્થ વગરના તથ્યોની ગોખણપટ્ટીને બદલે વિચારણા, નિર્ણય અને સમસ્યા ઉકેલના કૌશલ્યો કેન્દ્રમાં રહેશે.
- પુસ્તકો ઉપરાંત કમ્પ્યુટર નેટવર્ક અને તેનાં પર આધારિત હાઈપરમિડિયા, ઈ-બુક, ઈ-મેઈલ, ટેલિકોન્ફરન્સ, અને વૈશ્વિક વર્ગખંડ જેવા ઉપકરણો શિક્ષણની સેવામાં રોમાંચક ભૂમિકા ભજવશે.
- આધુનિકમાંથી અનુઆધુનિક બની રહેલા જ્ઞાનના આ મહાસાગરને કોમ્પ્યુટર અને મોબાઈલ પર આંગળીનો હળવો ટકોરો મારવાથી તમે ક્ષણ માત્રમાં તેને પામી શકશો.
- કમ્પ્યુટર સહાયિત અધ્યયન માંથી મોબાઈલ સહાયિત અધ્યયન થઈ જશે.

આવનારી પેઢીની શિક્ષણ વ્યવસ્થા

જ્યારે આપણે આવનારી પેઢીના સંદર્ભમાં વર્તમાન ભારતની શિક્ષણની વ્યવસ્થા પર ગંભીરતા પૂર્વક સમાજશાસ્ત્રીય ચિંતન અને વિશ્લેષણ કરીએ છીએ, તો હજારો વિચારો અને અભિપ્રાયો આપણી સામે આવે છે. આજે ભારતમાં ૩૦૦થી વધારે વિશ્વવિદ્યાલયો, ઘણી રાષ્ટ્રીય સ્તરની શોધ સંસ્થાઓ, સેંકડો કોલેજો, હજારો ઉચ્ચ માધ્યમિક વિદ્યાલય અને લાખો પ્રાથમિક શાળાઓ છે જે એ વાતનું પ્રમાણ આપે છે કે શિક્ષણ અને શિક્ષણની વ્યવસ્થામાં ઘણો વિકાસ થયો છે. આવનારી પેઢીની શિક્ષણ વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે હશે.

આભાસી વર્ગખંડો

કોમ્પ્યુટર સોફ્ટવેરથી વ્યક્તિ કે વસ્તુઓને નજીક લાવી આંતરક્રિયા કરવી જેથી આભાસી આંતરક્રિયા ઊભી થાય. દા.ત.કોમ્પ્યુટરના નેટવર્ક દ્વારા અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયામાં વિદ્યાર્થીઓને સાંકળવો. આ માહિતી પરથી આપણે આભાસી વર્ગખંડની સંકલ્પના આ રીતે તારવી શકીએ.

“ભૌગોલિક રીતે એકજ સ્થળે કે વિવિધ સ્થળે ઉપસ્થિત વિદ્યાર્થીઓના સમુહને શિક્ષક અને શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ સાથે પરસ્પર સાંકળતું માહિતી તકનિકી આધારિત તંત્ર કે જ્યાં બહુમાર્ગી જીવંત આંતરક્રિયા દ્વારા અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે તેને આભાસી વર્ગખંડ કહી શકાય.”

વ્યાખ્યા જોતા સ્પષ્ટ થાય છે કે આઈ.ટી. આધારિત આ અભિગમમાં કોઈ એક નિશ્ચિત ચાર દિવાલની વચ્ચે અધ્યાપક અને અધ્યેતા વચ્ચે આંતરક્રિયા નથી પરંતુ કમ્પ્યુટર નેટવર્ક દ્વારા અધ્યાપક અને અધ્યેતા પરસ્પર સંપર્ક સાધે છે.

ઈ-લર્નિંગ

આજે શિક્ષણ એટલું વિકસિત અને આધુનિક થઈ ગયું છે કે અમેરિકાના ઘણાં વિદ્યાર્થીઓ ઈ-મેઈલ દ્વારા ભારતીય શિક્ષકો પાસેથી ગણિત, અંગ્રેજી અને વિજ્ઞાન શીખી રહ્યા છે. આ વિષયોમાં આપણું ગૃહકાર્ય પણ કરે છે. બેંગલોર, કોચીન, ચેન્નઈમાં ઘણાં શિક્ષક અને ટ્યુટર તેમને ભણાવવાનું કાર્ય કરે છે. આજે ટેકનોલોજીના કારણે વિશ્વ એક બની ગયું છે માટે કોઈપણ દેશનો વિદ્યાર્થી કોઈપણ દેશમાં શિક્ષણ મેળવી શકે છે. આ ઈ-લર્નિંગમાં સોસિયલ મેડિયા જેવા કે લેન મેસેન્જર, વોટ્સએપ, ફેસબુક, ઈ-મેઈલ વગેરેનો બહોળા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થવા લાગશે.

સ્માર્ટ ક્લાસરૂમ

સ્માર્ટ ક્લાસરૂમએ ટેકનોલોજીકલ વર્ગખંડ છે. જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને સ્માર્ટબોર્ડ ઉપર પોતાના વિષયાંગને લગતા ચિત્રો, વિડીયો કે ઓડિયો સંભળાવવામાં આવશે.

જેનાથી વિદ્યાર્થીઓ જલદીથી જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકે. તેમજ વર્ગખંડમાં વિવિધ પ્રોજેક્ટને આધારિત અધ્યયન કરવામાં આવશે.

અધ્યેતાકેન્દ્રી શિક્ષણ

ઈવન ઈલિયનું Deschooling the Society શાળા વિહીન સમાજ અંગેનું પુસ્તક આંચકો આપે એવું છે. Future Shock અને Fourth Wave એની પ્રતીતિ કરાવે છે. શિક્ષણના ક્ષેત્રોમાં સાવધાની, વ્યવહારુ અભિગમ, નક્કર અને ધ્યેયલક્ષી આયોજન જરૂરી છે. શાળાઓ સમાજનું પ્રતિબિંબ ઝીલવામાં સર્જનાત્મક અભિગમ ખોઈબેઠી છે. સંવેદનશીલ શિક્ષણ ગ્રાહ્ય બનતું હોયત્યાં ઔપચારિક શિક્ષણ અપાય છે. જે ઉંમરમાં સિદ્ધિ પ્રેરણા વિકસી નથી ત્યાં ધક્કો મારીને બાળકને ઊંચી સિદ્ધિઓ તરફ હડસેલવામાં આવે છે. જે ઉંમરમાં સ્પર્ધાત્મક વલણ કેળવવાનું છે ત્યાં બાળકને હરીફાઈઓ માટે તૈયાર કરવામાં વાલીઓ અને શિક્ષકો ગણાડૂબ છે.

આપણી શિક્ષણ પ્રણાલી અંગ્રેજોના સમયથી શિક્ષકકેન્દ્રી પ્રણાલી ચાલતી આવી છે. હવે આપનારા સમયમાં શિક્ષક શું શીખવવા માંગે છે? તે નહિ પરંતુ વિદ્યાર્થી શું શીખવા માંગે છે? તેનાં પર વધુભાર આપવામાં આવશે એટલે કે શિક્ષણએ અધ્યેતાકેન્દ્રી બની જશે.

વિદ્યાર્થીના કૌશલ્યો અને આવડત પર ભાર

આપની હાલની શિક્ષણ વ્યવસ્થા વિદ્યાર્થીમાં રહેલા કૌશલ્યો અને આવડત પર ભાર ન આપતા તેને મેળવેલ ટકા અને ટકાવારી પર ધ્યાન આપે છે. જ્યારે વિદ્યાર્થી નોકરી માટે જાય છે ત્યારે કાગળ પર રહેલ માક્સ જોવામાં આવે છે. પરંતુ આપનારા સમયની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં એ વિદ્યાર્થીની આવડત તેનાં કૌશલ્યો તેનામાં રહેલી ખંતતા વગેરે પર વધારે ધ્યાન આપવામાં આવશે.

શિક્ષણમાં કમ્પ્યુટર અને તેની તકનીકીનો વધુ ઉપયોગ

આજે આપણે ૨૧મી સદીના માહિતી અને ટેકનોલોજીકલ યુગમાં જીવી રહ્યા છે. આજે વિજ્ઞાન એટલું બધું આગળ વધી રહ્યું છે કે જેની આપણે કોઈ કલ્પના પણ નથી કરી શકતા. આ માહિતીયુગમાં શિક્ષણમાં પણ એજ ગતિથી વધારો થઈ રહ્યો છે. આજે જે સાક્ષરતાની વ્યાખ્યા છે તે આપનારા સમયમાં બદલાઈ જશે. કેમ કે આપનારા સમયમાં શિક્ષણમાં કમ્પ્યુટર અને તેની તકનીકીનો ઉપયોગ વધશે જેમ કે ઈન્ટરનેટના કારણે વેબ આધારિત વાર્તાલાપ, વેબ આધારિત વિડીયો કોન્ફરન્સ અને વેબ આધારિત ઓડિયો કોન્ફરન્સ જેવી તકનીકીનો વધુ ઉપયોગ થશે.

દૂરવર્તી શિક્ષણમાં વધારો

વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનાં વિકાસને કારણે શિક્ષણ જગતમાં વિવિધ પરિવર્તનો થતા રહ્યા છે. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની ક્ષિતિજો વિસ્તરતી જાય છે. વિદ્યાર્થીઓમાં ઉચ્ચશિક્ષણ મેળવવાની વૃત્તિ વધતી જાય છે. ઉચ્ચશિક્ષણ સરળતાથી મેળવવામાં હાલનું ઉચ્ચશિક્ષણનું માળખું અપર્યાપ્ત જણાય છે. હાલના સંજોગોમાં વિદ્યાર્થી સંખ્યામાં

સતત વધારો થતો રહ્યો છે. પરિણામે અપર્યાપ્ત ભૌતિક સુવિધા ધરાવતી કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે. દિન પ્રતિદિન શિક્ષણનાં ધોરણો કથળતાં જતા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં ગેરશિક્ષિત, અજંપો, અને પરીક્ષા સમયની ગેરરીતિઓ વધતી જાય છે. આ અસમાન પરિસ્થિતિ નિવારવા ઉચ્ચશિક્ષણ માટે નવા વિચારનો ઉદભવ થશે જેમાં દૂરવર્તી શિક્ષણમાં વધારો થશે. જેમાં વિદ્યાર્થી દુનિયાના કોઈપણ ખૂણે બેસીને શિક્ષણ મેળવી શકાશે.

ભવિષ્યલક્ષી અભ્યાસક્રમ

જ્ઞાનના પ્રચંડ વિસ્ફોટને લીધે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની વિવિધ વિદ્યાશાખાઓ અસ્તિત્વમાં આવશે. જોકે ભવિષ્યનો અણસાર પામીને કેટલીક યુનિવર્સિટીઓ અને સંસ્થાઓએ જીવવિજ્ઞાન, બાયોકેમિસ્ટ્રી, ખગોળવિજ્ઞાન, અંતરીક્ષવિજ્ઞાન, કમ્પ્યુટર શિક્ષણ, લશ્કરી તાલીમ જેવા અભ્યાસક્રમો આના ઉદાહરણ છે. આપનો હાલનો અભ્યાસક્રમ જોઈએ તો ભૂતકાળમાંજે બની ગયું છે તેનાં પર વધુ ભાર આપેલ છે. પરંતુ આપનાર સમયમાં અભ્યાસક્રમએ ભૂતકાળ અને વર્તમાનને પાયો બનાવીને ભવિષ્યમાં શું જરૂરી છે? કેવી ટેકનોલોજી આવશે? આપનારા સમયમાં દેશ કેવો હશે? તેનાં પર વધુ ભાર આપશે.

ઉપસંહાર

આમ, આપનાર પેઢીની શિક્ષણ વ્યવસ્થા સામાજિક અને આર્થિક નવનિર્માણના સાધન તરીકે એક અગત્યનું પરિબળ બની રહેશે. શિક્ષણનું અનુઆધુનિકરણ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને શૈક્ષણિક ટેકનોલોજીસ્ટોના દ્રષ્ટિકોણ, પરિવર્તન, શિક્ષણમાં અદ્યતન ટેકનોલોજીનો વિનિયોગ, સમાજોપયોગી અને જીવનલક્ષી અભ્યાસક્રમો શિક્ષણને અને આર્થિક સામાજિક સાધન તરીકે ઉપસાવી શકશે.

સંદર્ભસૂચિ

ભદ્ર દેવેન્દ્ર સી.(૨૦૦૪)શિક્ષણમાં ગુણવત્તા: નવોવિચાર, નવીદિશા,ગુર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ

બારૈયા વિ.વિ.(૨૦૧૫) સમકાલીન ભારત અને શિક્ષણ, પ્રતીક પ્રકાશન, આણંદ

રાવલ નટુભાઈ વી.(૨૦૦૮)વિકાસમાન ભારતીય સમાજમાં શિક્ષણ, નીરવ પ્રકાશન, અમદાવાદ

શાહ દીપિકા ભદ્રેશ(૨૦૦૬)શિક્ષણમાં કમ્પ્યુટર, નીરવ પ્રકાશન, અમદાવાદ

પટેલ મોતીભાઈ એમ.(૨૦૦૫)શિક્ષણના સામ્પ્રત પ્રવાહો અને શિક્ષણની અસ્મિતા, બી.એસ.શાહ પ્રકાશન, અમદાવાદ

બદલાણીયા વશરામ એમ.(૨૦૧૧)આધુનિકરણ અને શિક્ષણ, ગુર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ